

Krzysztof Fedorowicz

Wydział Historii,

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Ormiański Kościół Apostolski w procesie transformacji ustrojowej w Armenii

Abstract: The Armenian Apostolic Church in the process of system transformation in Armenia. The Armenian Apostolic Church in the process of system transformation in Armenia. The Armenian Apostolic Church has played a very important role in Armenia's social developments. Due to the Church' role in the nation's history, it has become of the most significant institutions in the lives of Armenians. The article is an attempt at showing the role of the Armenian Apostolic Church in the process of system transformation in Armenia. The author indicates its privileged role and the difficulties accompanying acceptance of other denominations in Armenia. Attention is also paid to the Church's close cooperation with the political elites.

Keywords: Church, Armenia, transformation, Armenians, institutions

Ormiański Kościół Apostolski w hierarchii wartości narodowych Ormian od wieków zajmuje najwyższe miejsce z uwagi na jego szczególną rolę w dziejach i historii tego ludu. W sytuacjach zagrożenia stanowił ostoję duchową narodu, pełnił funkcję głowy państwa, był reprezentacją Ormian na arenie międzynarodowej. Miał też szczególne znaczenie jako źródło języka, nauki i kultury, tradycji oraz obyczajów. Narodowa tożsamość Ormian nierozdzielnie związana jest z chrześcijaństwem i odrębnym Kościołem narodowym. Z powodów historycznych i jego ogromnego znaczenia na przestrzeni wieków ma on ugruntowaną pozycję, cieszy się poparciem (także władz) i odgrywa ważną rolę w rozwoju społeczno-duchowym armeńskiego społeczeństwa.

Armenia była pierwszym państwem na świecie, które ustanowiło chrześcijaństwo religią państwową w roku 301 (Орманян 2012: 21-23). Nowa religia wywarła ogromny wpływ na losy narodu, odegrała ważną rolę w konsolidacji kulturowej i dała możliwość do przeciwstawienia się religijnej i kulturowej ekspansji ościennych mocarstw. Często opór religijny pokrywał się z oporem narodowym. Kościół przez wieki pozostawał silną instytucją o charakterze narodowym, która po utracie państwowości przez Armenię spełniała, oprócz funkcji religijnej, także funkcje społeczno-polityczne. Kultywowała pamięć narodową, stała na straży rodzimej kultury i tradycji, była nośnikiem wartości narodowych i głównym ośrodkiem naukowym. Niektórzy przedstawiciele Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego, jak mnich Mesrop Masztoc (361-440) – twórca ormiańskiego (a także gruzińskiego) alfabetu, na trwałe zapisali się w historii Armenii.

Podczas wielu wieków zaborów i obcej dominacji, Kościół stał się dla Ormian najważniejszą instytucją narodową, a odrębność wyznaniowa – jednym z filarów tożsamości narodowej (Nieczuja-Ostrowski 2013: 286). Doprowadziło to do powszechnego przekonania, że przynależność do tego Kościoła jest równoznaczna z przynależnością do narodu ormiańskiego. W efekcie, Ormianie którzy z różnych względów porzucali narodowy Kościół, przestawali być uważani za Ormian, nawet jeśli używali ojczystego języka i zachowywali

narodowe obyczaje. O sile i miejscu Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego wśród Ormian świadczy fakt, iż struktury tego Kościoła funkcjonowały także (oczywiście w bardzo ograniczonym zakresie) w Armenii w czasach ZSRR podczas największego nasilenia walki z religią. W ZSRR najwięcej otwartych i spełniających swoją funkcję religijną kościołów było właśnie w Armenii. Komunistyczne władze uznały Ormiański Kościół Apostolski za partnera, nie instytucję religijną. Z kolei zabytki sztuki sakralnej postrzegane były przeważnie w kategoriach dziedzictwa narodowego Ormian, a do wybitnych przedstawicieli Kościoła podchodzono z należytą powagą za ich wkład w rozwój kultury ormiańskiej. Specyfika ormiańskiego *casusu* polegała właśnie na tym, że Kościół traktowany był jako instytucja narodowa, a nie religijna. Mimo ciężkiego okresu radzieckiego, Ormiański Kościół Apostolski przetrwał więc jako część dziedzictwa narodowego i instytucja, by w momencie odzyskania niepodległości przystąpić do odbudowy i poszerzenia swoich struktur oraz pozycji w społeczeństwie i państwie (Siekierski 2010: 17-35).

Jego ogromne znaczenie w historii ormiańskiego narodu znalazło swój wyraz w instytucjonalnym ukształtowaniu jego roli. Już w czerwcu 1991 roku parlament Armenii przyjął ustawę o swobodzie wyznania i związkach religijnych, gdzie w sposób wyraźny uprzywilejowano Ormiański Kościół Apostolski wobec pozostałych wyznań. Choć art. 17 deklarował rozdział Kościoła od państwa, to dalsza jego analiza temu zaprzecza. W tym samym artykule państwo gwarantuje Ormiańskiemu Kościołowi Apostolskiemu, który jest traktowany jako Kościół narodowy, szczególną ochronę w ramach prawa międzynarodowego. Ponadto w preambule ustawy Ormiański Kościół Apostolski uznany został za ważną instytucję kształtującą życie duchowe ormiańskiego narodu i przechowującą pamięć narodową. Z kolei art. 8 wprowadza na terytorium Armenii całkowity zakaz prozelityzmu, który nie stosuje się wobec tradycyjnej działalności Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego. Ponadto art. 13 zakazuje finansowania organizacji religijnych, których centrum duchowe znajduje się poza granicami Armenii. Wszystkie organizacje religijne muszą być zarejestrowane. Interesujący jest także art. 22, który stanowi, iż osoba wybrana na urząd Katolikosy Wszystkich Ormian otrzymuje automatycznie obywatelstwo Armenii.

Cechą charakterystyczną instytucjonalnej działalności Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego stał się radykalny sprzeciw wobec tzw. nietradycyjnych wyznań pojawiających się w Armenii po 1991 roku. Wyrastające masowo nowe ruchy religijne traktowano jak klęskę żywiołową lub zagrożenie bezpieczeństwa narodowego, starając się za wszelką cenę je wyeliminować (Авакян 1999: 168-170). Na fakt traktowania ich niezgodnie z prawem zwracała już uwagę w 2001 roku Rada Europy, wskazując, że m.in. Świadkowie Jehowy nie są traktowani w Armenii jak organizacja religijna, tylko jak sekta stosująca prozelityzm. Zwracano także uwagę na problemy osób należących do Świadków Jehowy, którzy odmawiają służby wojskowej z przyczyn religijnych, ponosząc tego surowe konsekwencje (Бытова 2003: 198-199).

Początkowo, w pierwszych latach niepodległości Ormiański Kościół Apostolski nie radził sobie zbyt dobrze w kwestiach współistnienia z innymi wyznaniem. Nie był na takie sytuacje przygotowany, zwłaszcza mentalnie, dlatego szukał u władz państwowych pomocy w postaci uprzywilejowanej, gwarantowanej prawnie pozycji, i ją otrzymał. W 1993 roku hierarchowie Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego wystosowali odezwę, w której wyrazili sprzeciw wobec traktowania Armenii przez inne kościoły i grupy religijne jako pola aktywności misyjnej.

Kościół był faworyzowany przez państwo i z biegiem czasu stał się wręcz jego elementem, o który coraz częściej zabiegali politycy. Dzień przed referendum niepodległościowym we wrześniu 1991 roku Katolikos Wszystkich Ormian wezwał naród do głosowania za niepodległością. Kilka miesięcy później pierwszy prezydent Lewon Ter-Petrosjan podczas uroczystego objęcia urzędu całował pierścień Katolikosy i odbierał od niego błogosławieństwo (Abrahamian 2006: 210). Od tego czasu głowa Ormiańskiego Kościoła Apostol-

skiego bierze udział we wszystkich najważniejszych uroczystościach państwowych. Każda sesja inauguracyjna Zgromadzenia Narodowego nowej kadencji oraz zaprzysiężenie nowego prezydenta otwierane jest uroczystością przez Katolikos Wszystkich Ormian. W pierwszej połowie lat 90. Katolikos Wazgen I został jako pierwszy uhonorowany przez prezydenta orderem Narodowego Bohatera Armenii za służbę dla zachowania i rozwoju duchowych wartości narodu. Poparcie Kościoła stało się wręcz obowiązkiem dla nowej władzy w celu jej legitymizacji, podobnie jak i legitymizacja ze strony władzy dla Kościoła, zgodnie z powiedzeniem Katolikos Wazgena I: „jeden wolny naród, jeden wolny rząd, jeden wolny Kościół narodowy”.

W 2005 roku w wyniku nowelizacji konstytucji pojawił się w niej art. 8.1 mówiący o rozdziale Kościoła od państwa. Dalsze zapisy nie pozostawiają jednak wątpliwości co do roli i znaczenia Kościoła w Armenii. Mówią o uznaniu szczególnej historycznej misji Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego jako Kościoła narodowego w życiu duchowym, rozwoju narodowej kultury i zachowaniu tożsamości narodowej narodu ormiańskiego.

W wyniku presji Rady Europy pojawił się w konstytucji zapis o swobodzie działalności wszystkich organizacji religijnych i prawie do zmiany wyznania. Z kolei w 2007 roku została przyjęta ustawa o relacjach pomiędzy Republiką Armenia a Ormiańskim Kościołem Apostolskim. Ponownie potwierdzono w niej zapis o szczególnym znaczeniu misji tego Kościoła dla narodu ormiańskiego i uznano jego samorządność w hierarchicznej strukturze. Ponadto na mocy tej ustawy Kościół otrzymał istotne przywileje finansowe – prawo do organizowania zbiórki funduszy publicznych oraz zwolnienie z podatków od zebranych funduszy oraz otrzymanych darów i prezentów. Co więcej, zwolniono instytucje kościelne z opodatkowania produkcji oraz sprzedaży przedmiotów i akcesoriów o charakterze liturgicznym. Zagwarantowano tajemnicę spowiedzi i potwierdzono prawną ochronę Kościoła poza Armenią zgodnie z zasadami prawa międzynarodowego. W art. 7 państwo zapewniło coroczne wsparcie finansowe z budżetu Armenii na rzecz ochrony i wzbogacania instytucji kulturalnych, kolekcji, muzeów, bibliotek i archiwów, które są własnością Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego i stanowią część narodowego dziedzictwa kulturowego.

Mimo znaczącej pozycji Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego w systemie politycznym i wśród elit, które wręcz zabiegają o bardzo dobre wzajemne relacje, należy zauważyć pogłębiający się z biegiem czasu rozdział między hierarchami tego Kościoła a wiernymi. Część z nich dostrzega fakt, iż Kościół stał się pożądanym partnerem dla politycznych elit i bardziej dba o relacje z władzą świecką niż z nimi. Zauważają ścisłe relacje obu stron i wystawny styl życia części kościelnych hierarchów, wspólne interesy i szczególne traktowanie Kościoła przez państwo. Jednocześnie zdają sobie sprawę, że otwarta krytyka spotka się z dużym sprzeciwem i oskarżeniem o zdradę.

Dla większości Ormian Kościół postrzegany jest raczej w kategoriach narodowych a nie religijnych. Cechą charakterystyczną armeńskiego społeczeństwa jest powierzchowne utożsamianie się z Kościołem, które przysłania to, co powinno być prawdziwą treścią społecznej identyfikacji Kościoła, czyli religijne zaangażowanie. Wielu Ormian do dziś nie posiada nawet podstawowej wiedzy religijnej. Z kolei Kościół, zdając sobie z tego sprawę, odwołuje się nie do sedna religii, lecz do określonych haseł i symboli, starając się tym samym kreować pewną rzeczywistość zrozumiałą dla przeciętnego obywatela.

Kościół sięgając do wartości chrześcijańskich, łączy je z ideą narodową. Więź z Kościołem budowana jest poprzez eksploatację idei pierwszego chrześcijańskiego narodu, narodu-męczennika gotowego do największych poświęceń w imię wiary. Tym samym, każdy Ormianin, choćby niewierzący i nieznający podstawowych zasad wiary, jest nosicielem chrześcijaństwa niejako w genach. Z kolei Kościół jest przedstawiany jako odwieczna opoka narodu, jego obrońca i przedstawiciel w najcięższych latach historii.

Obecnie nie brakuje także odwołań do współczesności, niepodległości Armenii, duchowego odrodzenia i walki o Górski Karabach. Taka symbolika jest zrozumiała i do przyjęcia dla przeciętnych Ormian, z których wielu uważa się za „niewierzących, ale praktykujących”, gdyż uważają oni religijne instytucje za względu na przynależność do narodu ormiańskiego i tradycje, a nie prawdy wiary. Wielu z nich deklaruje swoje przywiązanie do Kościoła traktowanego jako Kościół narodowy, a wszelkie inne konkurencyjne grupy konfesyjne są przez nich uznawane za wrogie i obce. Część badaczy uważa, że dzięki funkcjonowaniu od wieków wzorca ścisłego powiązania przynależności etniczno-narodowej i konfesyjnej, można powiedzieć, że w przypadku Armenii mamy do czynienia z pojęciem „religijnego nacjonalizmu”, w którym elity polityczne dbają o bardzo dobre relacje z Kościołem traktowanym jako pożądanym partnerem w celu legitymizacji władzy w społeczeństwie, które z kolei traktuje Kościół w kategoriach podstawy tożsamości narodowej (Siekierski 2008: 38).

Podsumowując, należy podkreślić, iż mimo deklaracji rozdziału Kościoła od państwa, w przypadku Armenii nie można mówić o państwie świeckim. Ormiański Kościół Apostolski ma zagwarantowaną prawnie szczególną rolę i pozycję, cieszy się zaufaniem władz i otrzymał szereg przywilejów religijnych, ale także finansowych. W systemie politycznym spełnia rolę tzw. parasola tożsamości narodowej i legitymizacji układu rządzącego (Rypel 2016). Mimo pozytywnych czy też bardzo dobrych relacji z elitą polityczną, nie ma najprawdopodobniej dużego wpływu na kształt systemu politycznego i jego wewnętrzne przemiany. Głos Kościoła dotyczy najczęściej kwestii fundamentalnych dla narodu, takich jak ludobójstwo w 1915 roku oraz kwestie moralne. Nie obserwuje się istotnego wpływu Kościoła na bieżące kwestie polityczne, takie jak zmiana konstytucji, stosunki międzynarodowe czy wybór odpowiedniego systemu rządów (Dziuba-Wiśniewska 2016: 319-334).

Ormiański Kościół Apostolski stara się politycznym elitom „nie przeszkadzać” (ze wzajemnością), a wręcz pomagać poprzez wykorzystywanie kwestii religijnych jako składnika ideologii narodowej. Władze często sięgają do treści i symboli religijnych, aby realizować cele polityczne, takie jak pobudzanie patriotycznych postaw, mobilizacja społeczeństwa w sytuacjach kryzysowych czy pełniejsza legitymizacja zdobytej władzy. Z kolei Kościół dąży do bliskiej i pozytywnej współpracy z władzami w celu zapewnienia sobie monopolu opieki państwa oraz dominującej pozycji wyznania narodowego.

Literatura

- Abrahamian Levon (2006), *Armenian Identity in a Changing World*, Costa Mesa California: Mazda Publishers.
- Dziuba-Wiśniewska Joanna (2016), *Zaangażowanie Katolikosy Wszystkich Ormian w debatę publiczną w Armenii*, „Studia Politologiczne”, vol. 41, s. 319-334.
- Rypel Daniel (2016), *Vztah cirkve a státu v Arménii: Nejrovnější mezi rovnými?* <http://www.e-polis.cz/clanek/vztah-cirkve-a-statu-v-armenii-nejrovnejisi-mezi-rovny-mi.html> (dostęp: 25.10.2016).
- Nieczuja-Ostrowski Paweł (2013), *Religia w polityce w państwach Kaukazu Południowego*, [w:] *Religia i polityka na obszarze Europy Wschodniej, Kaukazu i Azji Centralnej*, red. Tomasz Stępniewski, Lublin-Warszawa: Wydawnictwo KUL, s. 286-287.
- Siekierski Konrad (2010), *Księża i komisarze-Ormiański Kościół Apostolski w czasach władzy radzieckiej*, [w:] *Konflikty na Kaukazie Południowym*, red. Przemysław Adamczewski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 17-35.
- Siekierski Konrad (2008), *Religia i nacjonalizm w regionie Kaukazu Południowego*, [w:], *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. Krzysztof Iwańczuk, Tomasz Kapuśniak, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 37-38.
- Орманян Магакя (2012), *Армянская Церковь*, Ереван: Анкюнакар, s. 21-23.
- Авакян Гагик (1999), *Армянская Апостольская Церковь, ее место в современном армянском обществе*, „Центральная Азия и Кавказ”, nr 2 (3), s. 168-170.

Вутова Наталия (2003), *Армения: Вступление в Совет Европы и выполнение обязательств перед организацией*, „Центральная Азия и Кавказ”, nr 5 (29), s. 198-199.

Nota biograficzna: Krzysztof Fedorowicz ukończył politologię (1993) na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Obecnie jest adiunktem w Instytucie Wschodnim na Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania naukowe: procesy transformacji systemowej na obszarze poradzieckim, systemy polityczne, przemiany polityczno-społeczne oraz konflikty na Kaukazie Południowym, migracje i uchodźcy, funkcjonowanie tzw. parapaństw na terenie b. ZSRR, polska polityka wschodnia. Jest autorem licznych artykułów i publikacji poświęconych przemianom politycznym w Armenii, m.in.: *Transformacja ustrojowa w Armenii w latach 1991-2016* (2017). ORCID 0000-0001-7043-1955
